

УДК 008

Marcelina Jakimowicz**WYSZYWANKA BLIŻSZA CIAŁU. FENOMEN
UKRAIŃSKIEJ, WYSZYWANEJ KOSZULI –
PERSPEKTYWA POSTKOLONIALNA****Якімовіч М.****ВИШИВАНКА БЛИЖЧА ТІЛУ.
ФЕНОМЕН УКРАЇНСЬКОЇ ВИШИТОЇ СОРОЧКИ –
ПОСТКОЛОЇАЛЬНА ПЕРСПЕКТИВА**

Темою статті є феномен популярності української вишитої сорочки. На її прикладі, автор, використовуючи постколоніальну перспективу, вказує на значення елементів української народної культури для творення національної ідентичності. У тексті представлено шлях, який пройшла вишиванка – від елемента народного одягу, позначеного символікою і пов'язаного з народними віруваннями, до одягу, який є маніфестом проукраїнської, проєвропейської ідентичності.

Ключові слова: народний одяг, ідентичність, Україна, постколоніалізм, народна культура, вишиванка.

Jakimowicz M.**VYSHYVANKA CLOSER TO THE BODY.
THE PHENOMENON OF UKRAINIAN, EMBROIDERED SHIRT
– POSTCOLONIAL PERSPECTIVE**

The theme of the article is the phenomenon of popularity Ukrainian embroidery shirts. On this example autor, by using a postcolonial perspective, shows the importance of the elements of Ukrainian folk culture in the construction of national identity. The text shows the way Ukrainian embroidery shirt – from the costume marked by symbolism and related folk beliefs, to the symbol manifesto pro-Ukrainian, pro-European identity.

Keywords: folk costume, identity, vyshyvanka, Ukraine, postcolonialism, folk culture.

Якимович М.

**ВЫШИВАНКА БЛИЖЕ ТЕЛА.
ФЕНОМЕН УКРАИНСКОЙ ВЫШИТОЙ РУБАШКИ –
ПОСТКОЛОНИАЛЬНАЯ ПЕРСПЕКТИВА**

Темой статьи является феномен популярности украинской вышитой рубашки. На ее примере автор, используя постколониальную перспективу, указывает на значение элементов украинской народной культуры для создания национальной идентичности. В тексте представлен путь, который прошла вышиванка – от элемента народной одежды, обозначенного символикой и связанного с народными верованиями, к одежде, которая является манифестом проукраинской, проевропейской идентичности.

Ключевые слова: народная одежда, идентичность, Украина, постколониализм, народная культура, вышиванка.

Wstęp

Przyglądając się studiom postkolonialnym zauważamy jak wiele napisano na temat kolonii zachodniego świata, z tej perspektywy warto zwrócić uwagę na dysproporcje między tematyką Afryki, Indii, Australii a Europą Wschodnią. We wstępie do wydania «Er(r)go» dotyczącego kolonializmowi, Wojciech Kalaga wymienia kilka powodów, dla których należy poświęcić się studiom postkolonialnym na terenie Europy Wschodniej. Oprócz merytorycznych, pojawia się według mnie najważniejszy – powód egzystencjalny. Studia postkolonialne są «jeszcze jedną lekcją wrażliwości na Innego¹».

Teren dzisiejszej, niepodległej Ukrainy nie tylko doświadczył specyficznego kolonializmu i postkolonializmu związanego z budowaniem Związku Radzieckiego. Także z perspektywy wcześniejszej historii – na przykładzie Polski od XIV-XVIII wieku, w ograniczonej mierze do czasów II wojny światowej – stosunki z Litwą, Białorusią, Ukrainą można byłoby nazwać kolonialnymi, co po dziś dzień zauważane jest np. w polskim dyskursie kresowym². Warto przyjrzeć się tożsamości ukraińskiej z perspektywy postkolonialnej, tym bardziej, iż wydarzenia związane z aneksją Krymu i wojną na wschodzie kraju można traktować jako dążenia Rosji do odbudowania straconego imperium.

¹ W. Kalaga, Wstęp, «Er(r)go. Teoria, literatura, kultura», 2004: 8, S. 5.

² K. Kowalczyk-Twarowski, Imperialne przestworza, spolegliwi tubylcy: Polska, Rosja, RPA, «Er(r)go. Teoria, literatura, kultura», 2004:8, S. 174-175.

W artykule pokrótce przedstawię, na przykładzie fenomenu popularnej wyszywanej, tradycyjnej koszuli, znaczenie elementów ukraińskiej kultury ludowej w budowaniu tożsamości narodowej. W tekście ukazuję jaką drogę przeszła wyszywanka – od elementu stroju ludowego, naznaczonego symboliką i wiążącego się z wierzeniami ludowymi, do stroju będącego manifestem proukraińskiej, proeuropejskiej tożsamości.

Refleksje teoretyczne – postkolonialne perspektywa

Termin «Ukraina» oznacza ziemie ukraińskie, tereny pomiędzy, pograniczne i rzeczywiście przez wieki przebiegały tędy różnorakie granice. Obszary, na których lasy oddzielały się od stepowych przestrzeni, przestrzeń pomiędzy wpływami religii: prawosławnej, katolickiej i islamu. W ciągu ostatnich dwóch wieków obszar Ukrainy stanowił granicę pomiędzy Cesarstwem Rosyjskim a państwami europejskimi, pomiędzy ustrojem komunistycznym a kapitalizmem, pomiędzy Związkiem Radzieckim a europejskimi krajami, wreszcie pomiędzy Federacją Rosyjską a krajami Unii Europejskiej.

Jarosław Hrycak pisze, iż gdyby przyjąć iż naród charakteryzuje się wspólnym językiem, pamięcią historyczną, wyznaniem okazuje się, że Ukraina nie spełnia ani jednego z tych wyznaczników. Obecnie nieco ponad połowa mieszkańców posługuje się językiem rosyjskim, pamięć historyczna została w czasach Ukraińskiej SRR zniszczona, a kilka kościołów walczy na tych terytoriach o swoje wpływy. Na przestrzeni wieków Ukraińcy byli także poddawani silnemu naciskowi asymilacyjnemu, oprócz tego doznali w ramach wydarzeń XX wieku ogromnych strat w wyniku kataklizmów społecznych³. Przy tym stanowili mniejszość wśród mieszkańców największych miast i centrów przemysłowych, a raczej skupiali się w miasteczkach i wsiach, świadoma narodowo elita była bardzo nieliczna i nastawiona przeważnie na zachowanie kultury i walkę o nią⁴.

Na ukraińską tożsamość nie miał wpływu tylko jej wschodni «wielki» sąsiad ale także zachodni. Centrum nacjonalizmów ukraińskich rodziło się pod władaniem II Rzeczypospolitej Polskiej. Objęcie przez Polskę południowo-wschodnich terytoriów rubieżnych w okresie międzywojennym spowodowało od samego początku liczne kontrowersje i konflikty. II RP traktowała te tereny jako nierozłączną część własnego

³ Ibidem, S. 184-185.

⁴ J. Hrycak, *Historia Ukrainy 1772-1999. Narodziny nowoczesnego narodu*, Lublin, 2000, S. 12.

państwa – rekompensatę za lata niewoli podczas zaborów. Perspektywa ukraińska przedstawiała się zgoła inaczej.

W dyskursie europejskim możemy zauważyć, iż miejsce «Innego» zajmują często Rosja, wykluczona ze sfery europejskości, jawi się ona jako opozycja, powiązana jest z «azjatyckością». Cechy przypisywano Rosji od XVI wieku, była ona barbarzyńska, azjatycka i stanowiła zagrożenia dla chrześcijańskiej Europy. Europejskość w tym kontekście polega na akceptowaniu zachodnich liberalno-demokratycznych wartości, jako przeciwwagi zdemonizowanej rosyjskiej «azjatyckości»⁵.

Ukraina należy do takich państw postkolonialnych, w których obca, totalitarna i kolonialna spuścizna okazały się w dużym stopniu przyswojoną przez społeczeństwo, a elity władzy wykorzystują efektywnie ją do legitymizacji swoich rządów. Symboliczne działania nie mają na celu uzyskanie konkretnych korzyści a są znakami, aktami kontrolowania terytorium, przykładem jest wojna z Rosją o wschodnie tereny kraju. W dobie kryzysu Ukraińcy stanęli przed wyzwaniem zbudowania tożsamości zbiorowej, odrębnej od tej radzieckiej a zarazem takiej, która łączyłaby ludność różnorodną pod względem historii, religii, kultury, języka⁶. Nie dziwi zatem fakt, iż w masowej kulturze rosyjskiej, która jest ekspansywna i wiąże się ze schedą po Związku Radzieckim dostrzegają oni zagrożenie dla kultury narodowej. Szukając «swojej», autentycznej kultury ukraińskiej kierują się w stronę tej ludowej.

Mykola Riabczuk uważa, że głównym problemem znalezienia wspólnego mianownika dla różnorodnych pod względem kulturowym terenów Ukrainy jest sowietyzacja jej wschodnich i południowych terenów, zwanych historycznie Dzikimi Polami. Badacz zaznacza, że oprócz radzieckości nie było w tym regionie innych tradycji, czy pamięci, która mogłaby sprzeciwić się postępowi sowietyzacji i tworzeniu *homo soveticusa*⁷. Jednak nostalgia za krajem, który dwadzieścia lat temu zniknął z map świata, jak pisze Siergiej Żadan, «dopada» Ukraińców i ich kulturę wszędzie. I ta pozostałość po kulturze radzieckiej dotyczy także mieszkańców Ukrainy Zachodniej: «W radiu i w telewizji (niekończące się rosyjskie seriale, niewyczerpany rezerwuar muzyki, nieśmiertel-

⁵ M. Riabczuk, *Ambiwalentne pogranicze*, [w:] *Ukraina. Syndrom postkolonialny*, Wrocław-Wojnowice, 2015, S. 17.

⁶ O. Hnatiuk, *Pożegnanie z Imperium. Ukraińskie dyskusje o tożsamości*, Lublin, 2003, S. 120.

⁷ M. Riabczuk, *Ambiwalentne pogranicze*, [w:] *Ukraina. Syndrom postkolonialny*, Wrocław-Wojnowice, 2015, S. 13.

ni prezenterzy i gwiazdy estrady czasów radzieckich), w designie, we wnętrzach (...) oraz w polityce (ciągłe gierki ukraińskich polityków z radziecką historią, które nadają się na oddzielną pracę socjologiczną). Taką atencję do radzieckiej estetyki można oczywiście uznać za rodzaj słowiańskiego sentymentalizmu i przykład troskliwego stosunku do własnej przeszłości, gdyby tylko zza tego wszystkiego nie wyglądała jasna ideologiczna intencja wytworzenia pozytywnego obrazu «czerwonego imperium» wraz z dalszym jeśli nie jego odtworzeniem, to przynajmniej pełną rehabilitacją⁸».

Dzisiejsze rosyjskie propagandowe powody walki o wschodnie tereny Ukrainy przypominają jeden z wariantów neoimperialnej polityki Rosji względem dawnych terenów ZSRR, o których pisze Świetosław Kaspe. Widzi on wpływ na «neoimperializm» nie tylko terytorialnych dążeń samej Rosji ale także określonej mentalności, nie tylko w samej Federacji Rosyjskiej złożonej z tzw. małych narodów ale także w tzw. «bliskiej zagranicy» czyli posowieckiej Ukrainie. Jednym z wariantów rozszerzenia imperium jest wykorzystanie technologii integrujących różnorodne etnosy i budowania przy ich pomocy politycznego, nie etnicznego a kulturalnego nacjonalizmu. Głównym narzędziem owych technologii byłaby szkoła, administracja, więzi gospodarcze, środki komunikacji masowej i wreszcie kultura masowa. Kaspe dostrzega w tej perspektywie utrwalenie terytorialno-politycznego znaczenia Federacji Rosyjskiej ale także utwierdzenie nowej tożsamości Rosji jako nowoczesnego państwa narodowego, a nie etnicznego⁹. Mykoła Riabczuk pisze, że kultura ukraińska dziś żyje w warunkach wojny dyskusów: kolonialnego i antykolonialnego. Badacz dostrzega walkę ukraińskiej tożsamości o utwierdzenie innych narodów i samych siebie w przekonaniu o ważności ukraińskiej kultury i jej dziedzictwa i, że zasługuje na los lepszy niż tylko dostarczanie egzotyki kulturze rosyjskiej lub polskiej¹⁰.

Ukraińska kultura ludowa jako dziedzictwo narodowe

Anna Ursulenko ukazuje wykorzystywanie folkloru w budowaniu nowej tożsamości ukraińskiej jako fenomen. Już od czasów XVIII wie-

⁸ S. Żadan, Czulość, łzy, propaganda, «Nowa Europa Wschodnia», 2011: 6, S. 18-19.

⁹ Za: A. Nowak, Od imperium do imperium. Spojrzenie na historię Europy Wschodniej, Kraków, 2004, S. 281-282.

¹⁰ M. Riabczuk, Literatura oblężonej twierdzy, [w:] Ukraina. Syndrom postkolonialny, Wrocław-Wojnowice, 2015, S. 76.

ku podczas likwidacji Hetmańszczyzny i Siczy Zaporowskiej oraz wcielenia tych terenów do cesarstwa rosyjskiego następowała postępująca asymilacja elit społeczno-kulturowych. Elity ukraińskiej nie odcinały się jednak od własnej tożsamości etnicznej ale przeradzały się w pewien rodzaj patriotyzmu lokalnego, łącząc przywiązanie do stron rodzinnych z lojalnością wobec cesarstwa¹¹. Była to jednak identyfikacja grupowa polegająca na włączaniu także elementów pochodzących z kultury chłopskiej.

Od XIX wieku w budowaniu tożsamości ukraińskiej zwraca się szczególną uwagę na tradycyjną kulturę ludową, która to oryginalna i niezapożyczona z tradycji chrześcijańskiej posiada szczególnie ważne dla tradycji ukraińskiej walory estetyczne i etyczne¹². Elity intelektualne i kulturowe zaznaczały wartość elementów kultury ludowej i angażowały się w opracowanie dorobku twórczości ludowej. W szczególności przywódcy XIX wiecznych ruchów narodowych widzieli w ustnej twórczości ludowej podstawę kształtowania nowej kultury narodowej¹³. Do tego stopnia, iż etnografia przejęła misję odzyskiwania elementów związanych z ukraińską kulturą ludową, nie tylko realizowała zadania związane z rozwojem nauki ale także miała misję kulturotwórczą, polityczną i ideologiczną.

Idea ludowości stała się podstawą programu nowej tożsamości ukraińskiej¹⁴. Przykładem tego procesu jest pozycja ukraińskiego stroju ludowego już w okresie międzywojnia. Gdy ktoś np. na skutek zawierania małżeństwa zmieniał wyznanie z grekokatolickiego na rzymskokatolickie, od tej pory w lokalnej wspólnocie traktowany był nie jako Ukraińiec, co wiązało się z zaprzestaniem używania stroju ludowego.

Wskutek wynarodowienia klas wyższych XIX wiecza myśl odrodzeniowa formułuje i rozwija przekonanie o «narodotwórczej roli ludu». Na przełomie XIX i XX wieku zaczęło dostrzegać ograniczenia narodnictwa i elity intelektualne zaczęły szukać alternatywy, otwarto

¹¹ A. Ursulenko, *Folklor a kształtowanie się ukraińskiej tożsamości narodowo-kulturowej*. Na materiale publicystyki społeczno-kulturalnej z lat 1991-2004, Wrocław, 2013, S.32.

¹² *Ibidem*, S. 35.

¹³ Zob. S. Stępień, *Ukraiński «ideał narodowy» w okresie międzywojennym*. Czynniki budujące świadomość narodową postrzegane z perspektywy polityków galicyjskich, «Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze»: 2003, t. 15-16, S. 79-95.

¹⁴ A. Ursulenko, *op. cit.*, S. 35-36.

się na wpływy europejskie i odrzucono ograniczanie kultury ukraińskiej z powodu dogmatycznej ideologii ludowości, jednak to nie oznacza, że zdecydowano zaprzestać czerpania inspiracji z folkloru. Do dziś możemy zauważać aktualność idei inspiracji sztuką narodowej kultury ukraińskiej.

W XX wieku powrót do źródeł kultury miał nieść za sobą również odnowę w sferze języka¹⁵. Spoglądając na przykład ludności Lwowa i jej działalności na rzecz budowania po upadku ZSRR nowej ukraińskiej tożsamości, możemy zauważyć swoisty powrót do narodnictwa. W 1987 roku powstawią niezależne stowarzyszenia – Ukraiński Klub Kulturologiczny i Towarzystwo Lwa, których to celem jest odrodzenie tradycji ukraińskiego społeczeństwa. Ruch miał na celu rozbudzenie świadomości narodowej wśród różnych warstw społecznych. Za pomocą przypomnienia o tradycjach ludowych zaczęto budować pamięć historyczną, upominano się także o prawa języka ukraińskiego, próbowano przywrócić symbole narodowe, zaczynając od barw narodowych, przez władze uważanych za barwy nacjonalistów¹⁶, czego przykłady może zauważyć także dzisiaj w dyskursie wokół Majdanu. Działalność towarzystw przyniosła niespodziewany masowy charakter. Zaczęto skupiać się na zwyczajach związanych z rocznym cyklem kalendarzowym, w ramach którego święta były wyparte przez oficjalną władzę jako przeżytek. Podobną wartość miało rosnące zainteresowanie wyrobami ludowymi. Na organizowane przez Towarzystwo Lwa obchody świąt zwyczajowo zakładano stroje ludowe, oczywiście te «autentyczne»¹⁷. W ten sposób starano się stworzyć konkurencyjną dla radzieckiej tożsamość, która to byłaby traktowana jako silna, autentyczna, prawdziwa kultura ludowa oparta na starodawnych tradycjach. Miała być ona powrotem do korzeni, odkopaniem dawnych wartości kultury ukraińskiej.

Tradycja narodonicka mimo, iż przeobrażona przez wymogi socrealizmu, nakazywała szukać prawdziwych wartości w ludzie, który to re-

¹⁵ Ruch ten szerzył się w latach 80. Zwłaszcza na terytorium Lwowa, później rozpowszechnił się na terenie Galicji a następnie na terenie zachodniej Ukrainy. Jednym z założeń było «odrodzenie autentycznej kultury ludowej», która to była przeciwstawiana upowszechnianej w czasach radzieckich «fałszywej», kształtowanej kulturze ludowej. Dotyczyło to sfery duchowej jak i materialnej. Zob. O. Hnatiuk, *Pożegnanie z Imperium. Ukraińskie dyskusje o tożsamości*, Lublin, 2003, S. 76-77.

¹⁶ A. Ursulenko, *op. cit.*, S. 78.

¹⁷ *Ibidem*, S. 78-80.

prezentował sobą esencje ukraińskości. Wieś traktowano jako skarbnicę dawnej, tradycyjnej kultury, «prawdziwego ducha» i przeciwstawiano ją zsovietyzowanemu miastu. Rzecznicy tego nurtu szczególną wartość przypisywali odrodzeniu zwyczajów ludowych, w których miała by tkwić moc narodu. Dziś popularność wyszywanej koszuli ludowej wiąże się także ze sprzeciwem wobec radzieckiej kulturowej schedzie i rosyjskiej kulturze masowej. Jest to przykład procesu, który dotyczy większość państw powstałych po upadku Związku Radzieckiego, w których nierzadko społeczności manifestują swoją identyfikację poprzez odniesienie się do elementów, które wcześniej w czasie realnego socjalizmu były stygmatyzowane bądź eliminowane, a dziś stanowią one najczęściej podstawę budowania nowej, narodowej tożsamości¹⁸.

Nadal zaznacza się moc sztuki ludowej w chronieniu kultury ukraińskiej przed unicestwieniem. Przedmioty z kultury ludowej mimo, że wkraczają w obszar kultury masowej, оберегами – amuletami pamięci narodowej, symbolem dziedzictwa narodowego i świadectwem ukraińskiego potencjału kulturowego. Nazwy wytworów sztuki ludowej takie jak вишиванка, писанка, вишиваний рушник, народна пісня mogą występować jako obrazy symbolizujące nie tylko tradycję ludową, ale także istotę ukraińskości¹⁹.

Wyszywanka: znaczenie i symbolika

Podczas świąt państwowych i rodzinnych, na akademiach w szkołach czy konferencjach naukowych Ukraińcy ubierają wyszywane kolorowymi haftami koszule. W sklepach «roi się» od wzorów haftów ludowych, na półkach w księgarniach, nawet tych w małych miasteczkach, można znaleźć albumy, książki z wzorami haftów ludowych jako dziedzictwa tradycji ukraińskiej. Popularność ukraińskiej wyszywanej koszuli jest swoistym fenomenem na skalę europejską. Koszula ludowa stała się manifestacją narodowości, dumy z narodu i jego dziedzictwa, jest także wykorzystywana jako symbol w walkach politycznych. Przykładem takiej manifestacji było wydarzenie z 2013 roku kiedy to przedstawiciel rządzącej wtedy partii Regionów Michajło Czczetow powiedział, że opozycyjni parlamentarzyści nie mogą przychodzić na zebrania w wyszywankach²⁰. Odpowiedzią opozycjonistów było przyj-

¹⁸ Ibidem, S. 43-44.

¹⁹ Ibidem, S. 99.

²⁰ <http://blogs.korrespondent.net/blog/celebrities/3334943-chomu-anatolii-hrytsenko-nenavydyt-vyshyvanky>, dostęp : 15.05.2014.

ście w strojach ludowych następnego dnia do Rady Najwyższej²¹. Jak napisał o manifestacji w sejmie niezależny deputowany: «Wyszywanka jest symbolem naszej odwiecznej kultury, związku między pokoleniami i walki. Tak, walki, bo w różnych czasach, ubieranie ukraińskiej koszuli było wyzwaniem i dla Imperium Rosyjskiego, i dla Sowieców²²». W tych słowach zaznacza się rolę wyszywanej koszuli w walce o zachowanie ukraińskiego dziedzictwa narodowego i jako symbolu opcji politycznej.

Apogeuem wykorzystania elementów ludowych były wydarzenia związane z Euromajdanem, kiedy to na plakatach, teledyskach związanych z protestującymi symbole narodowe były szczególnie powszechne. W sytuacji politycznej, w jakiej znalazła się Ukraina podczas Euromajdanu, aneksji Krymu i wojny rosyjsko-ukraińskiej na wschodzie kraju koszula ludowa, a przede wszystkim wzory haftów, stały się tożsame z opowiadaniem się za ruchem narodowym, proeuropejskim. Do tej pory wyszywanka była symbolem dumy z pochodzenia, akceptacji i podniesienia do rangi narodowej elementów wywodzących się z kultury ludowej, jednak nie nabierała tak szczególnego znaczenia politycznego. Mimo, że koszula ludowa stała się elementem kultury masowej, hafty przestały mieć znaczenie, miesza się kroje koszul a niektóre z nich są wykonywane w Chinach czy Bangladeszu, jej popularność wzrasta. Wzory z ludowych strojów przenosi się na plecaki, torby, zakładki, kolczyki jednak sama wyszywanka jest elementem stroju, który musi «mieć w szafie» każdy Ukrainiec.

Soroczka, wyszywanka, ukraińska koszula wyszywana – są to popularne na ziemiach ukraińskich już od XI wieku białe, haftowane koszule męskie i damskie²³. Wykonywano je zazwyczaj z samodzielnego płótna, utkanego w domowym warsztacie tkackim, bogato haftowano, kształt i kolorystyka haftów były charakterystyczne dla regionów terenów ukraińskich. Na terenie Ukrainy tradycyjny strój ludowy w powszechnym użyciu był jeszcze w pierwszej poł. XX wieku. Swoją barwnością i zdobnictwem wyróżniały się zwłaszcza stroje kobiece Wołynia, Podola, Pokucia, Huculszczyzny i Bukowiny²⁴. Pod względem

²¹ <http://www.polskieradio.pl/5/3/Artykul/785476,Ukrainscy-politycy-kloca-sie-o-haftowana-koszule>, dostęp: 15.05.2014.

²² <http://www.polskieradio.pl/5/3/Artykul/785476,Ukrainscy-politycy-kloca-sie-o-haftowana-koszule>, dostęp: 15.05.2014.

²³ W. Wilczyński, *Leksykon kultury ukraińskiej*, Kraków, 2004, S. 112.

²⁴ B. Bazieli, *Stroje ludowe narodów europejskich*, [w:] *Stroje ludowe*

kolorystyki ukraińskie hafty dzieli się na jedno-, dwu- i wielobarwne. Dla północnej Ukrainy charakterystyczny jest kolor czerwony obok niebieskiego i czarnego, przy czym ulubioną techniką jest haft krzyżkowy²⁵. Tradycje zdobienia haftami ludowej odzieży sięgają czasów Rusi Kijowskiej, a materiały z XVII wieku wskazują, że zdobiono nimi koszule²⁶, świty²⁷, kożuchy.

Współczesne wyszywanki są bluzkami pochodzącymi z tych popularnych w XX wieku, były one długie, z haftowanym dolnym obrębem. Cechą charakterystyczną były geometryczne motywy przenikające się w kwadraty, iksy, kostki, karty, szachownice nie tylko stosowane w zdobnictwie odzieży ale również w zdobieniu koców, narzut, ruszników, serwet. Powszechnie przyjęło się, że męskie koszule nie były zbyt zróżnicowane, jednak także one miały swoje odmiany zależne od regionu. Wprawdzie krój koszul był zazwyczaj tunikowaty, lecz miały one różnorodne sposoby wykończenia tzw. oszewkę albo kołnierzyk koło szyi lub tylko rozcięcie na piersiach bądź na boku. Były to zatem tzw. «ukrainki», «gucułki», «czumaczki»²⁸ w zależności od regionu. Na całej Ukrainie letni ubiór męski składał się z płóciennej haftowanej koszuli wypuszczonej na płóciennie spodnie, przepasanej krajką²⁹ lub rzemieniem. Natomiast strój kobiecy składał się z bogato haftowanej koszuli oraz tradycyjnego nakrycia głowy w postaci chusty albo czepka³⁰. Jednak przede wszystkim to koszula przeniknęła do ukraińskiej kultury narodowej stając się symbolem ukraińskiej tożsamości.

Jeszcze do czasów powojennych wyszywana koszula ludowa miała znaczenie symboliczne i magiczne. Koszula, która styka się z ciałem, symbolizuje intymność. Biel materiału, z którego także była ona wykonywana w kulturze ludowej kojarzyła się z czystością, prawdziwością duszy lub intencji, (kiedy była elementem podczas obrzędów)³¹. Dawniej ta dziewczyna, która miała największą liczbę najpiękniejszych wyszytych narzut,

Europy Środkowej i Wschodniej cz. II, Wrocław, 1997, S. 47.

²⁵ Za: Ibidem, S. 47-48.

²⁶ W artykule posługuję się nazwą soroczka, wyszywanka, jednak w terminologii folklorycznej jest to «bluza»- haftowana bluzka lub koszula z terenów ukraińskich.

²⁷ Swita/świta-sukmana w liczne fałdy, popularna w Rosji, Białorusi, Ukrainie.

²⁸ B. Bazielić, op.cit., S. 52.

²⁹ Ibidem, S. 54.

³⁰ Ibidem, S. 56.

³¹ M. Toussaint-Samat, Historia stroju, Warszawa, 1997, S. 323.

poduszek, koszul była najlepszą kandydatką na żonę. Na terenie Ukrainy już w XIX wieku zarejestrowano także zwyczaj związany ze swatami, kiedy to chłopak, chcąc dać swojej wybrance sygnał świadczący o chęci wysłania swata dawał jej czystą koszulę, którą ona musiała wyszyć by zasygnalizować zgodę na małżeństwo. Miała ona ubarwić, uszlachetnić białą koszulę pięknymi haftami, by ukazać czy sama będzie ozdobą i pożytkiem dla przyszłego gospodarstwa³². Pozostałości tego zwyczaju można zauważyć w pieśniach ludowych: «Шовком шила, шовком шила, / Золотом рубила... / Та для того козаченька / Що вірно любила³³».

Jak pisał Kolberg używanie odzieży z płótna lnianego, umożliwiała przekazanie komunikatu związanego z rozumieniem świąt rodzinnych jako obrzędów przejścia. Elementy stroju lnianego służyły jako oznaka osoby, znajdującej się w sytuacji wyjątkowej (mediacyjnej)³⁴. Opisy wykorzystywania w obrzędach płótna dają przypuszczenia, że w tradycyjnej kulturze pełniło ono funkcję apotropaiczną – miało chronić człowieka przed postaciami demonicznymi, urokami, chorobami. Dzięki właściwościom oddzielało ono człowieka od obcego świata, zamykało drogę demonom, odwracało szkodliwe działanie mocy nieczystych, na które był on narażony w trakcie rytuałów³⁵. Koszula jest także symbolem duszy – czegoś, co jest bliskie, cielesne, codzienne ale jednocześnie odświętne, związane ze swego rodzaju sacrum³⁶ – z czasem wyjątkowym. Dawniej wyszywane koszule traktowano jako świątynie dziedzictwa, elementy przekazywane z pokolenia na pokolenie.

Dziś mimo, że mnogość wzorów haftów, kolorów i kształtów koszul jest zauważana na każdym targu, w każdym mieście są sklepy z odzieżą

³² Zwyczaj dawania koszuli lnianej w obrzędowości weselnej jest znany także na terenach polskich. Możemy to zauważyć w pismach Kolberga dotyczącego Pomorza, Chełmskiego, Sanockiego. Pisze on o zwyczaju ofiarowania przez młodą panu młodemu koszuli lnianej, która została specjalnie dla niego przyszykowana przed ślubem, nierzadko panna młoda sama ją haftowała. Te koszulę ubierał młody jadąc do kościoła na ceremonię ślubną. Zob. J. Dragan, *Płótno lniane w wybranych kontekstach tradycyjnej kultury w Polsce*, [w:] *Stroje ludowe jako fenomen kulturowy*, red. A. W. Brzezińska, M. Tymochowicz, Wrocław, 2013, S. 209.

³³ <http://forumua.org/viewtopic.php?p=4066020>, dostęp: 15.05.2014.

³⁴ J. Dragan, *op. cit.*, S. 210.

³⁵ *Ibidem*, S. 213.

³⁶ Według ludowych wierzeń ubranie zmarłego, a szczególnie materiał przylegający bezpośrednio do ciała musiał być lniany, gdyż ta odzież miała chronić «przed czyścicowym upaleniem».

tradycyjną, a większości wzorów haftów koszul bliżej jest do kultury masowej niż tradycyjnej, ludowej – istnieją grupy, dla których każdy element wyszywanki ma znaczenie, podobnie jak dawniej traktują ludowe niczym talizman, element wyrokujący o przyszłym życiu. Przykładem tego są liczne blogi, na których ludzie wierzący w moc drzemiącą w wyszywanych koszulach wymieniają się wiedzą, zasadami wyszywania, wzorami haftów. Interesujące, że zazwyczaj w ramach forów dyskutuje się zasadach wyboru haftów, czy też już wyhaftowanych koszul. Zasady te są w wielu punktach styczne z dawnymi wierzeniami, np. każdy człowiek powinien wybierać dla siebie wyszywankę, ze względu na to jakie wzory mu się podobają, ponieważ współgra to z podświadomością, taka koszula będzie swoistym talizmanem, ponieważ jest ona mu przeznaczona³⁷. Także kolorystyka koszuli, jak i haftów w kulturze ludowej miała znaczenie. Niebieski haft przynależy do symboliki osób duchownych, jak i wdów bądź kobiet bezdzietnych. Niebieski haft dawniej był używany także w dekorowaniu ruszników, które brały udział w świątach związanych z duchami przodków, dlatego też kolor ten jest przeznaczony tym, którzy albo nie mogą mieć dzieci (nastoletnie kobiety, wdowy, stare kobiety) albo mają kontakty ze światami przodków i duchów.

Wraz z wymieraniem kultury ludowej wyszywanka także straciła znaczenie, nie jest już materiałem «najbliższym ciału», nie ma mocy magicznej, większość noszących ją nie zwraca uwagi na to jakiego koloru hafty musi mieć na koszuli, by «dobrze się wiodło». Zyskała natomiast wymiar narodowy, stała się elementem ukazywania własnej identyfikacji, nie tylko narodowej, ale także wyraża określony światopogląd.

Rola stroju w budowaniu tożsamości

Giorgio Agamben zaznacza, że strój, ozdabianie ciała jest swoiście ludzką techniką, ponieważ ciało samo w sobie nie ma specyficznych cech³⁸. Zarówno nagość, jak i strój, to języki – wizualne nośniki znaczeń, które umożliwiają komunikację niewerbalną poprzez kojarzenie się z obcością czy swojskością³⁹. W społecznościach dotkliwie odczuwających agresywną wszechobecność «obcych» produktów, które zastępują

³⁷ <http://www.malecha.org.ua/forum/index.php?showtopic=5798>, dostęp. 15.05.2014.

³⁸ H. Witek-Tyleczyńska, Kim jestem/skąd jestem? Czytanie stroju, [w:] Strój zwierciadło kultury, Warszawa-Toruń, 2013, S. 13.

³⁹ Ibidem, S. 15.

te lokalne, rodzime, można zaobserwować tendencję do manifestowania swojej odrębności kulturowej poprzez noszenie ostentacyjne tradycyjnych strojów, ukazując tym samym wierność własnej kulturze⁴⁰. Strój staje się wtedy sygnalizacją regionalną, znakiem udziału we wspólnocie terytorialnej – jest znakiem pamięci. Stój bowiem jako wygląd, zestawienie różnych elementów – musi być rozpatrywany wraz z nakryciem głowy, fryzurą, atrybutami itd. w celu odniesienia konkretnego efektu wizualnego. Natomiast ubiór to tkanina, okrycie ciała⁴¹.

Charakteryzując pojęcie «mody» Simell zaznacza dwie opozycje: przynależność i wykluczenie. Rola mody jako wyrazu przynależności powiązana jest z zaspokajaniem pragnienia adaptacji społecznej, poczuciem przynależności do grupy, budowaniem więzi społecznych, wyrażanych w komunikacji wizualnej, czyli szybszej niż język. Ta wspólna tożsamość zakłada także oddzielenie się od innych grup, manifestację odmienności naszej od innych – od tych, z którymi się nie utożsamiamy⁴².

Jak zaznacza Anna Brzezińska, dziś zauważa się fenomen przejmowania pewnych elementów wzornictwa pochodzących np. ze strojów ludowych i umiejscawianie go w popkulturowym obiegu, związanym z nurtem etnodizajnu, a zarazem z kulturą masową i komercyjną. Ten kierunek w kulturze określa się mianem postfolklorystyki narodowej, który jest związany nie tylko z semantycznym uproszczeniem treści przekazu, ale także jest oderwany od pierwotnego kontekstu. Oderwanie formy od treści prowadzi do stopniowej degradacji tych elementów zaczerpniętych z kultury ludowej⁴³. Jednak w przypadku wyszywanej ukraińskiej koszuli ludowej dawne znaczenie zostało zastąpione przez nowe, koszula stała się elementem identyfikacji, wizualnego oddzielenia się «swoich» od «obcych». Wyszywanka jest więc próbą manifestacji tożsamości już przy pierwszym spotkaniu, bez słów ukazuje pewien światopogląd, przynależność narodową, opcję polityczną osoby, która jest w nią ubrana.

⁴⁰ Ibidem, S. 19.

⁴¹ A. Wyszyńska, Strój – dzieło sztuki? [w:], Strój – zwierciadło kultury, Warszawa-Toruń, 2013, S. 24.

⁴² G. Simmel, Filozofia mody [w:], G. Simmel, S. Magala, Warszawa, 1980, S. 180-183.

⁴³ A. W. Brzezińska, Strój ludowy-od biografii przedmiotu do tożsamości podmiotu [w:], Stroje ludowe jako fenomen kulturowy, red. A. W. Brzezińska, M. Tymochowicz, Wrocław, 2013, S. 17.

Na zakończenie

W krajach byłego ZSRR po upadku jednej, socjalistycznej ideologii społeczeństwo dotknęły kryzysy tożsamości zbiorowej, tak też częstokroć pojawiają się propozycje budowania tożsamości na elementach odwołujących się do tradycyjnych wartości. Tradycje kultury ludowej, w szczególności w przypadkach narodów dotychczas niepaństwowych udowodniły swoją skuteczność w kształtowaniu symbolicznej jedności narodowej. Dziś ukraińska tożsamość narodowa stara się korzystać ze swojego dziedzictwa narodowego, między innymi dzięki literaturze, czerpaniu wartości z kultury ludowej i budowanemu obliczu przestrzeni «pomędzy» stała się atrakcyjna, stała się «mieszana» przestrzenią Europy Środkowo-Wschodniej. Elementem ukraińskim jest tutaj teren galicyjskiej Ukrainy czepiący, nie z tradycji sowieckiej, ale także z kultury czasów Austro-Węgier czy też dziedzictw kultury ukraińskiej podczas II Rzeczypospolitej.

Wszypanka i hafty ludowe w przypadku ich obecności w dyskursie związanym z konfliktem Ukrainy z Federacją Rosyjską, stały się częścią symbolicznej walki, która to jest wspomagana dziś także walką z ekspansją rosyjskiej gospodarki i kultury. Kultura ludowa jest więc znaczącym elementem narodowej świadomości Ukraińców, ma ona na celu zachowanie własnej historycznie ukształtowanej tożsamości narodowej, jest także oznaką przynależności do proukraińskiej, proeuropejskiej opcji politycznej. Wszywana koszula ludowa stała się elementem kultury narodowej, który z jednej strony konsoliduje różnorodne regiony Ukrainy, ale oddziela także od sąsiednich kultur narodowych, jak i kultur innych narodowości zamieszkałych teren Ukrainy.

Bibliografia:

1. Bazielić B., *Stroje ludowe Europy Środkowej i Wschodniej*, Wrocław, 1997.
2. Brzezińska A. W., *Strój ludowy-od biografii przedmiotu do tożsamości podmiotu [w:]*, *Stroje ludowe jako fenomen kulturowy*, red. A. W. Brzezińska, M. Tymochowicz, Wrocław, 2013.
3. Dragan J., *Płótno lniane w wybranych kontekstach tradycyjnej kultury w Polsce [w:]*, *Stroje ludowe jako fenomen kulturowy*, red. A. W. Brzezińska, M. Tymochowicz, Wrocław, 2013.
4. Hnatiuk O., *Pożegnanie z Imperium. Ukraińskie dyskusje o tożsamości*, Lublin, 2003.
5. Hrycak J., *Historia Ukrainy 1772-1999. Narodziny nowoczesnego narodu*, Lublin, 2000.

6. Kalaga W., Wstęp, «Er(r)go. Teoria, literatura, kultura», 2004 : 8.
7. Kowalczyk-Twarowski K., Imperialne przestworza, spolegliwi tudybylcy : Polska, Rosja, RPA, «Er(r)go. Teoria, literatura, kultura», 2004 : 8.
8. Nowak A., Od imperium do imperium. Spojrzenie na historię Europy Wschodniej, Kraków, 2004.
9. Riabczuk M., Ukraina. Syndrom postkolonialny, Wrocław-Wojnowice, 2015.
10. Simmel G., Filozofia mody [w:], G.Simmel, S. Magała, Warszawa, 1980.
11. Stępień S., Ukraiński «ideał narodowy» w okresie międzywojennym. Czynniki budujące świadomość narodową postrzegane z perspektywy polityków galicyjskich, «Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze». 2003 : 15-16.
12. Toussaint-Samat H., Historia stroju, Warszawa, 1997.
13. Ursulenko A., Folklor a kształtowanie się ukraińskiej tożsamości narodowo-kulturowej. Na materiale publicystyki społeczno-kulturalnej z lat 1991-2004, Wrocław, 2013.
14. Wilczyński W. Leksykon kultury ukraińskiej, Kraków, 2004.
15. Witek-Tylczyńska H., Kim jestem/skąd jestem? Czytanie stroju, [w:] Strój zwierciadło kultury, Warszawa-Toruń, 2013.
16. Wyszynska A., Strój – dzieło sztuki? [w:], Strój – zwierciadło kultury, Warszawa-Toruń, 2013.
17. Żadan S., Czułość, łzy, propaganda, «Nowa Europa Wschodnia», 2011(6).

Źródła internetowe

1. <http://blogs.korrespondent.net/blog/celebrities/3334943-chomu-anatolii-hrytsenko-nenavydyt-vyshyvanky>, dostęp: 15.05.2014.
2. <http://www.malecha.org.ua/forum/index.php?showtopic=5798>, dostęp: 15.03.2016.
3. <http://www.polskieradio.pl/5/3/Artykul/785476,Ukrainscy-politycy-kloca-sie-o-haftowana-koszule>, dostęp: 15.05.2014.
4. <http://www.polskieradio.pl/5/3/Artykul/785476,Ukrainscy-politycy-kloca-sie-o-haftowana-koszule>, dostęp: 15.05.2015.